

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2017. évi 9. szám

Menyhárt Zsolt

Az európai normatív hatalom exportjának kísérlete és kudarcának tényezői az arab tavasz tükrében

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

Az európai demokrácia és normatív hatalom exportjának kísérlete és kudarcának tényezői az arab tavasz tükrében

Bevezetés

Az európai eszmék és értékek normatív hatalmának megértéséhez először a demokrácia, mint a kontinens alapeszméjének fejlődési útját és metamorfózisát érdemes görcső alá vonni. A demokrácia az Oxford Dictionary általános meghatározása szerint „*a képviselői kormányzás olyan demokratikus rendszere, amelyben az egyén jogait és a polgári szabadságokat biztosítják és védik, és a politikai hatalom gyakorlását a joguralom korlátozza*”.² Azonban, ha a demokrácia-felfogások jellegzetességeit jobban megnézzük, és egészen az athéni demokráciáig visszanyúlunk, azt láthatjuk, hogy a demokrácia fejlődése során többféle formában alakult ki, és jelenleg sem vegytiszta formában létezik. Az athéni demokráciát a démosz hatalmával illették, ami a törvénykezés, az igazságszolgáltatás és a végrehajtás tekintetében is az alig 30 000 fős athéni polgárság kezébe helyezte az irányítás és az ellenőrzés jogát.³ A hangsúly a *polgárságon* van, a néphatalmat tehát valójában csak egy szűk réteg gyakorolhatta, ugyanis a lakosságnak egy kis hányada rendelkezett állampolgársággal, amit nagyon kemény feltételekhez kötöttek. A démoszból a nők, a rabszolgák, és az idegen lakosok eleve ki voltak zárva.⁴

A politikai konfliktusok kezelése kapcsán a demokrácia és a köztársaság intézményes megoldásai között feszülő ellentétet is hangsúlyozni szükséges. Ez utóbbi, – a köztársaság - meghatározóbb volt az amerikai alkotmányozásnál, az alapító atyák úgy vélték tudniillik, hogy a politikai viták és ellentétek során keletkező felfordulást és zűrzavart a demokrácia képtelen volna megfelelő mederben tartani, szemben a köztársaság intézményes formáival, amelyek alkalmasak erre a célra. Az USA demokratikus intézményrendszerének kiépítése során valójában az ókori köztársaság mintái köszönnek vissza (vö. szenátus, konzulok, tribunus a rómaiaknál, amelyek nem voltak demokratikus intézmények, de a köztársaság rendszerszintű működésének alapját jelentették).

A konszolidált demokrácia összességében előfeltételezi az emberek által elfogadott, demokratikus politikai játékszabályokat, stabil demokratikus intézményrendszert, és széles körű polgári és politikai jogokat. Azonban a demokratizáció több hullámban alakult ki, és

¹ Tudományos munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államkutatási és Fejlesztési Intézet, II. éves Ph.D hallgató, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola.

² Oxford Dictionary. definition of democracy in English.

³ Csicsmann László: Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2008, 20.

⁴ Jóllehet az athéni demokráciát szokták a demokrácia legtisztább mintájaként emlegetni (Megjegyzés a szerzőtől).

területileg jelentős fejlődésbeli különbségekkel. A következő fejezet az organikus fejlődéstörténet mentén halad végig.

I. A demokráciák kialakulásának feltételei

Csicsmann László négy pontban határozza meg a demokratikus állam kialakulásának előfeltételeit. Ezek a tényezők előfeltételek (prerequisites), tehát hangsúlyoznunk kell, hogy nem nyújtanak garanciát a demokratikus rendszer megszilárdulására, vagy hosszú távú beágyazódására. De azt leszögezhetjük, hogy amelyik állam rendelkezik az alább felsorolt összes tulajdonságjeggyel, ott óhatatlanul fellép a demokrácia iránti igény.

- 1.) A demokratizációhoz alapvetően szükség van egy modern értelemben vett civilizációs érettségre. Ha a társadalomszerveződésnek megvizsgáljuk a történelmi oldalát, szembeötlő, hogy a nyugati típusú országok járták be ezt a fejlődési pályát, és egyedül nekik jutott elegendő idő az organikusság kiteljesedéséhez. A későbbi fejezetekben utalunk rá, hogy más régiókban is lezajlottak demokratikus átalakulási hullámok, azonban – néhány kivételtől eltekintve – a körülmények és az idő tényező már sokkal „mostohább” volt az euroatlanti országokénál.
- 2.) A második a közösségi alapon szervezett társadalmi csoportssolidaritás felbomlása, és az *individuális* társadalom-felfogás uralkodóvá válása.⁵ Az egyén központi tényezővé válásának azonban önmagában is több előfeltétele van, például vallási és kulturális hagyományok, amelyek az individuum neveltetése során meghatározzák a társadalomban elfoglalt helyét, betöltött szerepét és énképét.
- 3.) A harmadik előfeltétel a gazdasági fejlettség. Könnyen beláthatjuk, hogy a fejlődő országokban, ahol az industrializáció még folyamatban van, és nem beszélhetünk a modern piacgazdaság és a jóléti államot jellemző harmadik (tercier) szektor stabil kiépüléséről, a színvonalas és széles rétegek által hozzáférhető (állami) oktatási rendszerről, a liberalizáció is gyerekcipőben jár. Seymour Lipset amerikai politikai szociológus ezt úgy fogalmazta meg, hogy „...*a demokrácia összefügg a gazdasági fejlettség szintjével. Minél gazdagabb egy nemzet, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy demokratikus rendet fog tartani.*”⁶ Ennek hiányában azonban tartósan nem alakulhatnak ki a demokratikus intézményrendszerek és politikai minták, illetve ha létrejönnek, erős torzulásokat mutatnak, és gyakran nem tartósak.
- 4.) A negyedik és egyben utolsó tényező az intézményrendszer létezése. A politikailag legitim, többpólusú pluralista pártrendszer, a jó értelemben vett, működő weberi bürokrácia, és a civil szektor egyesületei, szervezetei konstans alapot teremtenek a működőképes állam demokratizálódásában. Csicsmann hozzáteszi, hogy a hadsereg feletti kontroll érvényesülése is elengedhetetlen, gondoljunk csak azokra az

⁵ Csicsmann (2008). 64-65.

⁶ Lipset, Seymour Martin: Homo politicus, Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 77.

országokra, ahol a katonaság rendkívül fontos pozícióban van, és gyakran a bejegyzése nélkül nem kerülhet kormányra egyetlen, a választásokon győztes politikai erő sem.⁷

I.1. A demokrácia fejlődési hullámai a történelem során

A demokrácia első hulláma az amerikai és francia polgári forradalmak lezajlása utánra tehető, amikor a nemzetállamok kialakultak, és eszmei hátterük a demokrácia és a liberalizmus is megszilárdult. Majd következett egy visszalépési hullám, amikor az első és a második világháború között a döntően európai országok antidemokratikussá váltak. A „visszalépés” okai között mindenekelőtt a gazdasági válságokat, valamint a fasizmus és a kommunizmus ideológiai térnyerését említhetjük.

A demokratizáció második hulláma a második világháború utánra datálódik. A szélsőséges, populista ideológiákból kiábrándult nemzetek újra a demokratikus berendezkedés felé fordultak. Természetesen a nyugati típusú államreform újbóli elterjedésében nagy szerepet játszott az antifasiszta koalíció, később az ENSZ „misszionárius” tevékenysége, ami a demokratikus normák újrafelfedezését idézte elő.⁸

A harmadik hullámot a „demokrácia világméretű győzelméhez” hasonlítják, ami Dél-Európa diktatúráinak összeomlásával kezdődött, majd Ázsia, Latin-Amerika, és a 80-as évek végén a kelet-európai országok diktatúráinak összeomlásával tetőzött be.

Huntington szerint az alábbi öt tényező játszott szerepet a nyugati típusú demokráciák végső győzelmében:⁹

- 1.) A demokrácia univerzális értékei és paralel az auctoritatus rezsimiek legitimitásának és gazdasági teljesítőképességének csökkenése.
- 2.) A középosztály szélesebb réteget képvisel, a gazdasági reformok az oktatási színvonal minőségi javulását is eredményezik, és ez a felvilágosult polgári réteg politikai megjelenésének is kedvez, amelynek tagjai elkötelezettek a demokratikus értékek mellett.¹⁰
- 3.) A harmadik tényező a vallás, ugyanis a katolicizmus, illetve a keresztény felekezeti egyházak jelenléte szignifikánsan kimutatható a demokráciát választó országokban.
- 4.) A negyedik tényező a már említett nemzetközi „nyomás,” tehát a nemzetközi szervezetek közrejátszása a liberalizációs mechanizmusok meggyorsításában.
- 5.) Az ötödik és egyben utolsó tényező a hólabdaeffektus, ami alatt döntően egy homogén földrajzi régióban hasonló karakterisztikájú kulturális, gazdasági és politikai országok közötti

⁷ Lásd egészen a napjainkig nyomon követhető törökországi katonai puccssorozatot. (Megjegyzés a szerzőtől)

⁸ Csicsmann (2008). 55.

⁹ Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 202.

¹⁰ Csicsmann (2008) uo.

interakciót értünk, ami alapján elmondható, hogy a szomszédos régiók fejlődésbeli hatással vannak egymásra.

I.2. A demokratizálódás folyamata

A modern demokráciák természetesen szervesen kötődnek a XVIII-XIX. századi liberális eszmeiségen alapuló demokráciákhoz, azonban a tömegtársadalmak és a szociálisan érzékenyebbé váló kapitalizmus megjelenő új ismérveivel bővülnek, nem beszélve a XXI. században tapasztalható digitális társadalom, a szociális és új típusú média, a közösségi hálózatok elterjedése és egyéb kihívások által bekövetkezett változásokról.

A fejezetnek nem célja a demokráciák fejlődéstörténetének részletes bemutatása, csupán a téma szempontjából releváns gondolatmenetet mutatjuk be. Dahl a demokráciáról írott könyvében¹¹ nyolc követelményt határoz meg a nemzetállamok kialakulásának feltételeként:

- képviselet;
- korlátlan kiterjeszhetőség;
- a politikai részvétel korlátozottabb, mint az athéni poliszban;
- a társadalmi sokszínűség annál nagyobb a demokráciában, minél nagyobb és befogadóbb a politikai közösség;
- nap mint nap jelentkező politikai konfliktusok;
- poliarchia, tehát bizonyos politikai intézmények kifejlődése;
- az egyéni jogok kiszélesedése.

A demokrácia-elméleteknek több típusa létezik, amelyek más és más felfogás szerint közelítik meg a demokrácia előfeltételeit és kialakulásának feltételhalmazát. Az alábbiakban ezeket vesszük górcső alá Csicsmann László kategorizálását alapul véve.¹²

a) A procedurális demokrácia-felfogás

A procedurális vagy minimalista demokrácia-értelmezésnek a megalkotása Schumpeter nevéhez fűződik. Az osztrák közgazdász úgy vélte, hogy minden rendszer demokratikusnak tekinthető, amelyben az egyének szavazataiért politikai versengés folyik, és a démosz (nép) tagjai az általuk szabadon választott képviselők útján képes gyakorolni a hatalmát.

Ez a minimalista koncepció tehát pusztán az eljárási folyamat demokratikusságát vizsgálja, és a démosz szerepét az időközönkénti választásokon kifejezésre juttatott akaratában maximalizálja.

¹¹ Robert A. Dahl: Democracy and its Critics, Yale University Press, New Haven and London, 1989, 112.

¹² Csicsmann (2008). 24-30.

b) A Dahl-féle poliarchia fogalma

Robert A. Dahl a Yale Egyetem politológia elméletet oktató professzora a XX. század egyik legnagyobb hatású politológusa. Több elméletet is alkotott hosszú tudományos pályafutás során, amelyek közül a *poligarchia* elmélet az egyik legkiemelkedőbbnek tekinthető.

A Dahl-féle poligarchia elmélet a demokráciához szükséges, de nem elégséges feltételeket határozza meg, az alábbi öt aspektus szerint. Ezen kívül Dahl 1989-es – a *Democracy and its Critics* - című művében meghatározta az egyes kategóriák demokrácián belüli minőségi karakterjegyeit is, amelyekkel együtt kiegészítve értelmezhető az öt, Dahl által meghatározott kategória:

1. *Választott képviselők*: a választópolgárok nem csak az aktív választójogukkal, de a passzív választhatósági jogukkal is élve vesznek részt a demokráciában és alakítják azt.
2. *Általános választójog*: mindenki élhet ezzel a joggal, és egyenlő arányban számít mindenki szavazata.
3. *Véleménynyilvánítás szabadsága*: ehhez az emberi alapjoghoz, illetve érvényesítéshez Dahl szerint elengedhetetlen, hogy a választók bőséges információ birtokában legyenek, és el tudják dönteni, mi felel meg leginkább az érdeküknek.
4. *Alternatív információ*: az előző ponthoz, a véleménynyilvánítás szabadságához kapcsolódik, amennyiben az alternatív tudás és információ forrása hozzájárul a meghozott döntés helyességéhez.
5. *Társulási autonómia*: ez az egyesülési jogot és autonómiáját jelenti.

Lipset a procedurális demokratikus intézmények meglétét elválasztotta a következő alfejezetben tárgyalt szubsztantív elemektől, különválasztotta a demokráciát definiáló elemeket (procedurális intézményeket) és működésének feltételeit (gazdasági fejlettség és legitimitás).¹³ Tehát azt absztrahálta, hogy hogyan lehet ugyan demokratikus az a rendszer, amely nem szolgál társadalmi érdekeket, illetve nem csökkenti a társadalmi feszültségeket, de mivel legitimitását csak a szubsztantív elemekkel tudja biztosítani, nem fog a gyakorlatban működni.¹⁴

c) Szubsztantív demokráciaértelmezés

A szubsztantív demokrácia-felfogás alapvetően különbözik az előzőekben taglalt két filozófiától, tudniillik nem az eljárási metódusokra és garanciákra, hanem a demokrácia valós, tartalmi és morális alapjaira helyezi a hangsúlyt. Ahogy az elnevezésben is benne rejlik, a szubsztancia, a lényeglátás a demokratikus értékek, azok közül is a két legfontosabb, a szabadság és az egyenlőség fokmérőivel méri és ítéli az államszervezetet demokratikusnak.

Természetesen a szabadságról és az egyenlőségről alkotott koncepciók merőben eltérhetnek egymástól. Például Sei Isaiah Berlin megkülönböztet negatív (freedom from), tehát

¹³ Hudecz Gergely: Demokrácia és demokratizálódás, Kül-Világ, IV. évfolyam, 2007/2. 22-23.

¹⁴ Hudecz (2007.) uo.

valamilyen akadály hiányát jelentő szabadságot, és pozitív (freedom to), vagyis a szabadon végezhető tevékenységek körére vonatkozó szabadságot.¹⁵

A Rousseau-i társadalmi szerződéselmélet mellett sem mehetünk el anélkül, hogy megemlítenénk a természetjogi iskola törvények felsőbbrendűségébe vetett hitét. A nemzetállamok és a liberalizmus XIX. századi megjelenésekor nagyon fontos fundamentuma volt ez a polgári átalakulásnak.

A másik fontos demokratikus érték az egyenlőség - ami talán még a szabadságnál is nehezebben definiálható, és egymással ellentétes dilemmáknak adott helyet a történelem során – négy alapvető konstrukcióban képzelhető el:

- 1) jogi-politikai egyenlőség
- 2) társadalmi egyenlőség
- 3) esélyegyenlőség
- 4) gazdasági egyenlőség¹⁶

Mint láhattuk, mindkét demokratikus princípium meglehetősen megosztó, és többféle értelmezésnek, elgondolásnak is szerepet szán. A fő dilemma azonban a két elv - a szabadság és az egyenlőség – egymáshoz való viszonya. Anélkül, hogy igazságot tennénk, vagy eldöntenénk melyik a fontosabb alapelv, és melyik korlátozható nagyobb mértékben a másik szabadabb érvényesüléséhez, azt leszögezhetjük, hogy a teljes egyenlőség szemben áll a szabadság felfogásával, és vice versa, a szabadság korlátlan kiterjesztése egyenlőtlenségeket szül. Sartori szerint a demokráciát leíró és normatív értelemben is használhatjuk, melynek minőségi ismérvei a szelektív poliarchia (többpólusú rendszer) és a választott meritokrácia (szabadon, de erények mentén).

d) Eredményközpontú demokrácia-felfogás

Ennek a teóriának a fő kérdése az, hogy maga a folyamat számít-e, vagy annak a végeredménye? Lehet-e teljesítményalapú és teljesítményelvű a demokrácia, amennyiben a közjó szolgálata az elsődleges célja, és nem pusztán gazdasági-hatékonysági kritériumok játszanak szerepet? Részünkről úgy véljük, hogy a modern demokráciát képviselő államnak nem csak lehetősége, de kötelezettsége is a közjó előmozdítása, a kormányzás jó értelemben tartalommal való megtöltése.

I.3. A modern demokráciák térhódítása: az európai normatív hatalom

Az előző fejezetben már utaltunk a tradicionális és modern demokráciák közötti különbözőségekre. A normatív erő kontextusában ennek különös jelentősége van. A modernizációs elmélet Latham szerint ugyanis négy feltételezésre épül:¹⁷

¹⁵Isiah Berlin and the politics of freedom, Two Concepts of Liberty 50 years later, ed. Bruce Baum and Robert Nichols, Rotledge Kiadó, New York, 2013, 77-82.

¹⁶Csicsmann (2008). 50-51.

¹⁷Csicsmann (2008). 14.

1. a tradicionális és modern társadalmak között éles dichotómia van; 2. a gazdasági, politikai és társadalmi változások integráltak és függetlenek; 3. az államiság kialakulása egyenes vonal mentén és azonos módon történik; 4. a fejlődő társadalmak haladását a modern társadalmakkal való találkozás felgyorsítja.

Ha mindezt megvizsgáltuk, és hipotézis gyanánt elfogadtuk, tovább lehet elemezni a demokrácia „meghonosodásának” lehetőségeit olyan országokban, ahol egyébként nincs a demokráciának semmilyen gyökere, hagyománya és kultúrája. Jogosan vethetjük föl a kérdést, vajon egy iszlám ország iszlám népessége képes-e adaptálni a nyugati típusú demokráciát? Az amerikai külpolitika azt hangoztatta, hogy az évtizedek óta önkényuralmi rezsimek alatt élő afgán és iraki nép szabadságszerető nemzetek, és a demokrácia nem ismer civilizációs és kulturális határokat. Más elemzők óvatosabbak voltak, és az iszlám vallás demokráciaellenes természetére hívták fel a figyelmet.

Az európai normatív hatalom jelenségének megfogalmazása nem új keletű dolog. Carr 1962-ben definiálta¹⁸ a nemzetközi folyamatokat befolyásoló hatalmi tényezőket. Elsőként a gazdasági hatalmat és a katonai hatalmat különböztette meg, de elhatárolt egy harmadik „hatalmi ágat” is, amit a vélemények fölötti hatalomként nevezett. Galtung ideológiai hatalomnak, a médián és a kultúrán keresztül az emberek tömegeit befolyásolni képes erőnek, Duchêne civil hatalomnak gondolta a tudományos gondolkodásban végül normatív hatalomként meghonosodó fogalmat.¹⁹

Az Európai Unió esetében tehát a demokráciaértelmezések lényege a nemzetközi világpolitikai folyamatokra való ráhatásban keresendő. Ian Manners elmélete korszakalkotó volt az EU normatív hatalmának leírásában, tudniillik rámutatott arra, hogy a politikai integráció hiányában és a megváltozott nemzetközi világrend és hatalmi egyensúly tudatában az EU leginkább a nemzetközi viszonyok normatív szereplője, és ezáltal képes leginkább hatalmi befolyással élni. Maull még tovább ment, és elválasztotta egymástól a normatív hatalom és a normatív erő fogalmát. Az előbbi aktív, tényleges beavatkozó szerepet jelent, amíg az utóbbi passzív státusszal ruházza föl az EU-t, és Maull szerint a passzivitás sokkal inkább jellemző a tagállamok szövetségére. Ez a gyakorlatban az öt fő princípium²⁰ és négy kisebb jelentőségű alapelv²¹ biztosítását betonozza alapköbe, ezzel kialakítva a modern európai demokráciák normatív hatalmi terét.²²

Larsen Manners említett téziséből vezette le, hogy az európai kontinens szellemi és értékbeli kontextusban nem az objektív érdekek koncepciójának reprezentánsa, hanem az általános minták dominanciájának. Ennek alapján beszélhetünk Európa és az (Európán kívüli) világ viszonylatában a normatív erő fertőzéséről (contagion), továbbá információs (informational),

¹⁸ Carr, E. H. *What Is History?* London: Penguin Books, 1961, 1987, 112.

¹⁹ Ian Manners: Normative power Europe: A Contradiction in Terms?, *JCMS – Blackwell Publishers Ltd.* 2002, Vol. 40. Number 2. 235-258.

²⁰ Az öt princípium a béke, szabadság, demokrácia, jogállamiság, és az alapvető emberi és szabadságjogok.

²¹ Szociális szolidaritás, diszkrimináció tilalma, fenntartható fejlődés és a jó kormányzás.

²² Koller Boglárka: Klubtagságok az EU-ban – A differenciált integráció gyakorlati és elméleti vonatkozása, *Politikatudományi Szemle*, 2012. évi 1. szám, XXI. évfolyam, 66-70.

procedurális (procedural) és nyílt módszerű (overt dissemination) terjedéséről.²³ Mindez a fejlett, liberális berendezkedésű és mintaadó országokat, valamint a felzárkózni vágyó és ezért mintakövető országok csoportját teremti meg. Az EU relációjában kiváló példa a tagjelölti státuszt megszerezni óhajtó országok, akik ennek érdekében konvenciókat és megállapodásokat kötnek az EU-val, és vállalják az európai értékek és intézmények „domesztikációját” és népszerűsítését saját országukban.

Két modell létezik arra vonatkozóan, hogy az intervenciót végrehajtó ország a megszállt területen hogyan fog neki az államépítéshez. A fő cél természetesen a demokratikus államszervezet bevezetése. Az első modell az ún. co-optation, amely a már létező struktúrára támaszkodik, és együttműködik a meglévő rezsimmel. A másik modell a deconstruction, ami a létező struktúra teljes felszámolását, és új intézmények létrehozását jelenti.

Thomas Carothers további öt pontban foglalja össze a demokratikus átmenetet vizsgáló elméletek premisszáit:²⁴

- 1.) Azon országok, amelyek eltávolodnak a diktatórikus berendezkedéstől, a demokratikus átmenet szakaszába lépnek.
- 2.) A demokratizációs folyamat három szakaszból áll: a politikai nyitásból, a rezsim összeomlásából, és a konszolidációból.
- 3.) A demokratizáció egyik sarokköve az első választások megtartása, amit további reformok követnek.
- 4.) A demokratizálás sikerességét nem befolyásolják az indulási feltételek (a gazdaság színvonala, kulturális kontextus stb.).
- 5.) A demokratizálás működőképes államot feltételez, ezért a demokráciaépítés és az államépítés gyakran párhuzamosan elvégzendő feladatok.

II. Az iszlám és a nyugati típusú demokrácia viszonya

Mielőtt a fejezetcímben megjelölt viszonyrendszert tartalmi kontextusában elemeznénk, előtte szükséges letisztázni egy alapfogalmi különbözőséget, ami a köztudatban gyakran összemosisdik ugyanis az iszlám és az iszlamizmus nem ugyanazt jelenti. Az iszlám maga a vallás és az általa leszabályozott, konzervatív értékrend szerint megszervezett közösség. Amint azt már említettük, az iszlámon belül az egyed – individuum – nem értelmezhető, pontosabban szólva kizárólag a közösség részeként értelmezhető. Az iszlám tehát – szemben a kereszténység egyénközpontúságával - egy közösségi vallás és eszmeiség. Bár az iszlám esetében is többféle felfogás létezik, és az iszlám állam koncepciójának neofundamentalista gondolkodói különböző irányzatokat alkottak - eltérő hangsúlyok meghatározásával -, a nyugati kereszténység értékrendszerével összevetve az iszlám lényegesen egységesebb, homogénebb, de mindenekelőtt univerzálisabb vallás. Tulajdonképpen nem is helyénvaló a

²³ Henrik Larsen: The EU as a Normative Power and the Research on External Perceptions: The Missing Link, *Journal of Common Market Studies*, John Wiley & Sons Ltd., USA, 2013., 3-4.

²⁴ Thomas Carothers: *Confronting the Weakest Link: Aiding Political Parties in New Democracies*, Carnegie Endowment for International Peace, Carnegie, 2006, 73-78.

vallás megnevezés, mivel annál sokkal szerteágazóbb, túlmutat a vallási tradíciók és dogmák gyűjtőfogalmán. Az iszlamizmus az iszlámnál szűkebb politikai fogalom. Az iszlám fundamentalista irányzata tulajdonképpen a Korán és az egyén társadalmi kapcsolatrendszerére irányul, szabályjegyzékek szigorú és merev betartására és betartatására törekszik.

A dolgozat hasábjain terjedelmi okokból nem foglalkozunk a saría (isteni igazság) részletes bemutatásával, azonban ahhoz hogy megértsük, miért „inkompatibilis” az iszlám és a keresztény normákon alapuló európai típusú demokrácia, látnunk kell, hogy az iszlám nem szab önmagának határokat, az egyén életének teljes szabályozására törekszik, kinyilatkoztatásait pedig abszolút érvényűnek és megmásíthatatlannak tekinti. Továbbmenve éppen a megváltoztathatatlansága az, ami a középkori germán joghoz hasonlíthatóvá teszi, azon a szinten megrekedt törvénykezést, jogszolgáltatási és igazságszolgálatot képvisel. Tehát az iszlám univerzalizmusa egyben kizárólagosságot és kirekesztést is jelent. Huntington a témában tett felismerését és megállapítását idézve: *„A militarizmus, a nehéz kezelhetőség és a nem muzulmán csoportokkal való szomszédi viszony alapvető iszlám jellemvonások, amelyek – ha igaz – megmagyarázhatják, hogy a muzulmánok miért folyamodtak olyan gyakran erőszakhoz a történelem folyamán”*²⁵

Az iszlám államokban nem csak a már említett individualizáció nem ment végbe, de a szekularizáció – az állam és az egyház különválása – is hiányzik. Innen érthetjük meg azt is, hogy a tradicionális iszlám képzésben soha nem vált ketté a jog és a teológia, illetve, hogy a saría-bíróságokon voltaképpen ma is teológusok ítélik meg, nem pedig jogi végzettséggel rendelkező, a törvényeket értő szakemberek. Ezért eleve reménytelen, ha az európai jogi szemlélet alapján igyekszünk az iszlám igazságtételeit megérteni.

Az iszlámból hiányzik az európai értelemben vett jogalkotás (legislatio) teljes folyamata is: az iszlám jog alapja nem a törvényhozás, hanem egy örök érvényűnek gondolt jog megismerése (jurisprudentia). Ebből következik, hogy maga a saría nem valamiféle kidolgozott jogrendszer vagy törvénykönyv. Joganyaggá ez a hatalmas szabályrendszer akkor válik, amikor képzett személyek értelmezni tudják. Ebből lesz a jogtudomány, a fiqh.²⁶ De a fiqh merőben más jogértelmezési hagyományokkal rendelkezik, mint a keresztény jogértelmezés. A demokratikus intézményeknek sem tradíciója, sem szerves társadalmi környezete nem jött létre ezekben az országokban.

II.1. A muszlimok integrálódási nehézségei Európában

Az Európát elérő, főként muszlimokból álló menekültválság szervesen összekapcsolódik az Európai Unió területén élő mintegy 15-30 milliós muszlim közösség

²⁵ Huntington, Samuel P. (1998) 451.

²⁶ A szó eredeti jelentése: felfogás, megértés.

integrálódásával kapcsolatos problémákkal.²⁷ A menekültválságot okozó tényezők és társadalmi folyamatok rendkívül komplexek, az USA intervenciós politikájától kezdve, az Iszlám Állam terrorista szervezet agresszív expanzióján át az arab tavaszt követő lázadások és kormányzati interregnum mind-mind szerepet játszottak benne. A dolgozat nem tér ki ezek taglalására, csupán a nyugati demokráciák exportjának sikertelensége mögött meghúzódó jellemzőkre próbálunk rávilágítani.

A fejezet címében megnevezett integrálódás és annak nehézségei megértéséhez célszerű megvizsgálni azokat a muszlim közösségeket, melyek már több évtizede Nyugat-Európa (Németország: 6 millió; Franciaország: 4 millió; Nagy-Britannia: 1,5 millió)²⁸ és Skandinávia országaiban élnek, de kulturális és vallási gyökereik annyira mélyek, hogy ha származási országuk nyelvét már nem is beszélik, asszimilációjukról a legkevésbé sem beszélhetünk.

További nehézséget jelent az integrálódási folyamatban a fentebb már bemutatott jogrendszerbeli és szokásjogi különbségek. Az arab országok homogénebbek ebben a tekintetben az európai országoknál, az umma valamennyi iszlám közösséget és hívő muzulmánt magába foglalja. Az Európai Unió tagállamai azonban sokkal diverzebb képet mutatnak, gondoljunk csak például az Európai Alkotmány elfogadása körüli heves vitákra. Az európai keresztény egyházak amellet érveltek, hogy a kereszténységre való utalás elengedhetetlenül része kell, hogy legyen bármilyen alkotmányos dokumentumnak. Eközben egyes államok – például Franciaország a laicitás történelmi elvének védelmében – kifejezetten elleneztek a vallási referencia szerepeltetését.²⁹ A alkotmánytervezet sorsa valószínűleg már ekkor megpecsételődött, és a holland illetve ír népszavazások csak betetőzték a folyamatot.

Azonban visszakanyarodva az arab országok karakterjegyeihez, megállapíthatjuk, hogy az iszlám fejlődéséből a demokratizálódás alapjainak megléte hiányzik, és az iszlám társadalmi közösségek képtelenek befogadni a liberális államszervezeti modellt. Ez persze betudható a több évszázados organikus demokratikus fejlődés hiányának, a saría meghatározó szerepének a mindennapok során, és a nyugati világ erkölcsi hanyatlásának is. Tehát Európa normatív hatalma már korántsem olyan intenzív és vonzó az arab térségben.

Ehhez társul az a gyanúérzet, hogy a nyugat neo-kolonizációs törekvéseit igyekszik újból érvényesíteni. A tudósok által „reális tér – virtuális tér” kettőséggel leírt paradoxon jól megfigyelhető az arab világ országaiban: *„Az arab társadalmakat jellemző patrimoniális rendszer nyújtja a mindennapi életnek és a politikacsinálásnak azt a reális terét, amelyben a döntéseket meghozzák, a vitákat kezelik és elrendezik, illetve amelyben a társadalom „uralkodó-alattvaló” hierarchiája működik. A világszerte elfogadott „normális” struktúrák és intézmények, az európai és „univerzális” értékek/normák a virtuális térhez tartoznak, ahol a globális „játékszabályok” részét képezik.”*³⁰

²⁷ Csicsmann László: A civilizációs-kulturális tényező szerepe a 21. századi államépítési folyamatban, *Külügyi Szemle*, 2009/1. szám, VIII. évf. 98.

²⁸ Forrás: UNHCR.

²⁹ Csicsmann (2015). 110.

³⁰ N. Rózsa Erzsébet: *Regionális tanulmányok* (szerk.: Háda Béla, N. Rózsa Erzsébet), Nemzeti Közszerzői Egyetem, egyetemi jegyzet, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft, 2016, Budapest, 102.

III. Konklúzió - az arab tavasz következményei

Az arab tavasz néven ismert és 2010-11-ben lezajlott felkelési hullámról ma már kijelenthető, hogy nem váltotta be a térség demokratizálódásához fűzött reményeket. Marokkót, Tunéziát és Egyiptomot leszámítva a többi ország esetében az anarchia, a zűrzavar, a kaotikus kormányközi állapot a meghatározó. „A polgárháború eszkalálódott, a terrorizmus és a szervezett bűnözés soha nem látott szintre emelkedett.”³¹

Az önkényuralmi rendszerek – Kadhafí Líbiában, Assad Szíriában, vagy a Jemeni királyi család – diktatórikus rezsimek voltak, rendkívül intoleráns, központosított közigazgatású hatalmi rendszerek. Azonban viszonylagos békét és stabilitást eredményeztek, ez vitathatatlan. Az arab tavasz következtében válság alakult ki, és a hatalomért folyó belső harcok pusztulást és rengeteg civil áldozatot követeltek. Nyomukban bukott államok, és kivéreztetett gazdaságok maradtak.

Mikor tekinthetünk egy államot bukottnak? Ennek több fokozata ismert. Pongrácz³² szerint a bukott államiságon a szakirodalomban általában azt értik, amikor a centralizált hatalom kezei közül kicsúszik az irányítás, felbomlik az állami struktúra (vagy megindul annak erodálódása), instabillá válik a politika és a jogrend. De a „bukott” kategórián belül több alkategória is létezik annak fényében, hogy az állam a hanyatlás melyik fázisában tart. A gyenge vagy esődöt mondott államot, a hanyatlót és a széthullott államot mind az angolszász, mind a kontinentális tudomány ismeri. A részben az afgán menetrendre alapozott iraki újjáépítési stratégia hasonlóképpen a liberális demokrácia elemeinek adaptálását szorgalmazta.

Az USA és szövetségesei téves feltételezésből indultak ki, amikor azt remélték, hogy saját képükre formálhatják az iszlám (arab) államokat. „Az amerikaiak meggyőződése, hogy a nyugati típusú demokrácia valamilyen formában, ha alapszinten is, működhet minden arab országban...tekintet nélkül azok társadalmi fejlettségi szintjére, tradícióira, kulturális különbségeire, illetve az államszervezet eltérő logikájában, a vallási és a törzsi jellegben megnyilvánuló, a nyugati liberális elvektől alapvetően különböző szociális berendezkedésére.”³³ Számos észak-afrikai és közel-keleti arab ország destabilizálódott, és a kezdetben mérsékelt, szekularizált pártok demokratikus megválasztása után ezen pártok autoriter kormányzási módszereinek bevezetése következett. A populista pártok mellett a fundamentalista, iszlamista és katonai puccsok újabb keménykezű (katonai) rezsimek hatalomra jutását segítette elő, úgy tűnik tehát, hogy viszonylagos békét és rendet csak így tudnak fenntartani. Végeredményben tehát a korábbi elnyomó rendszerek lassú restaurációja figyelhető meg.

³¹ Bordás (2015.) 59.

³² Pongrácz Alex: A bukott államok problémájának aktuális kérdései, In: A modern állam válsága, 23-34.

³³ Bordás Mária: Arab tavasz vagy iszlám tél? A Közel-Keleti és Észak-Afrikai események hatása Európa biztonságára, Honvédségi Szemle, 143. évfolyam, 2015/1. szám, 54.

Felhasznált szakirodalom

Bordás Mária: Arab tavasz vagy iszlám tél? A Közel-Keleti és Észak-Afrikai események hatása Európa biztonságára, Honvédségi Szemle, 143. évfolyam, 2015/1. szám

Csicsmann László: Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2008.

Csicsmann László: A civilizációs-kulturális tényező szerepe a 21. századi államépítési folyamatban, Külügyi Szemle, 2009/1. szám, VIII. évf.

Huntington, Samuel P. 1998: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest: Európa Könyvkiadó

Koller Boglárka: Klubtagságok az EUB-ban – A differenciált integráció gyakorlati és elméleti vonatkozása, Politikatudományi Szemle, 2012. évi 1. szám, XXI. évfolyam

Larsen, Henrik: The EU as a Normative Power and the Research on External Perceptions: The Missing Link, Journal of Common Market Studies, John Wiley & Sons Ltd., USA, 2013

Lipset, Seymour Martin (1995): Homo politicus, Osiris Kiadó, Budapest.

Manners, Ian: Normative power Europe: A Contradiction in Terms?, JCMS – Blackwell Publishers Ltd. 2002, Vol. 40. Number 2. pp. 235-258.

Neszmélyi György Iván: • Az arab tavasz politikai és gazdasági hatásai Egyiptomban, Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata, X. évfolyam

N. Rózsa Erzsébet: Regionális tanulmányok (szerk.: Háda Béla, N. Rózsa Erzsébet), Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi jegyzet, NKE Szolgáltató Nonprofit kft, 2016

N. Rózsa Erzsébet: Az arab tavasz – A Közel-Kelet átalakulása, Osiris Kiadó, Budapest, 2015

Pongrácz Alex: A bukott államok problémájának aktuális kérdései, In: A modern állam válsága